

Tomášovo pojetí čísla¹

David Svoboda - Prokop Sousedík

Abstract: A systematical exposition of the concept of number cannot be found in Aquinas' works. Nevertheless, there are many places where the problem is touched. The problem is encountered on the one hand within the discussion of the category of quantity and on the other hand when Aquinas speaks about transcendental concepts and deals with the problem of numerical statements concerning God. The aim of the paper is to reconstruct, on the basis of Aquinas more or less fragmentary ideas, his concept of number.

Keywords: quantity, quantitative number, transcendental number.

Pojetí čísla, s nímž se setkáme v pracích Tomáše Akvinského, budí v dnešní době relativně malý zájem. Důvody tohoto nezájmu jsou ve své podstatě dva. První souvisí s tím, že Tomáš jako vrcholný představitel peripatetické tradice nevěnoval matematice a jejím filosofickým problémům tolik zájmu jako např. pythagorejci či Platón. Problematiku čísla proto systematicky nezpracoval, řešil ji spíše v rámci jiných pro peripatetiky zajímavějších problémů. Druhý důvod dnešního nezájmu souvisí úzce s prvním. Jelikož Tomáš nezpracoval problematiku čísla systematickým způsobem, není snadné na základě jeho různých více či méně okrajových zmínek vytvořit jasný obraz o tom, jaké pojetí zastával.²

¹ Práce na článku byla podpořena z grantu GAAV IAA908280801.

² S tím, že Tomáš nezpracoval svoji koncepci systematicky, zřejmě souvisí to, že existuje k tomuto tématu poměrně málo sekundární literatury a že je stejně tak málo systematická jako úvahy Tomášovy. K Tomášově koncepci čísla srov. Mercier (1901), Bodewig (1935); cenné informace k tomuto tématu jsme dále čerpali v Oeing-Hanhoff (1953, 132 – 140), Houser (1980, 237 – 239), Aertsen (1996, 212 – 218).

Ačkoli budí Tomášovy úvahy o čísle z uvedených důvodů určité rozpaky, mají přesto pro současné zájemce o filosofii matematiky určitou výhodu. Jejich vznik totiž není motivován jako v případě Platóna nebo pythagorejců metafyzickými či dokonce nábožensko-mystickými potřebami, ale jsou spíše logickým důsledkem aristotelské na empirii založené filosofie. Krátce řečeno: menší okouzlení matematikou vedlo sice k marginalizaci filosoficko-matematických problémů, nicméně právě proto jsou naznačená řešení v celé řadě ohledů střízlivější a duchu dnešních přístupů bližší. Z tohoto důvodu může mít rekonstrukce Tomášova pojetí čísla význam nejenom historický.

Podívejme se nyní, kde se lze s tematikou čísla v Tomášově díle setkat. Za prvé je to komentář k Aristotelově *Metafyzice*, kde se vysvětluje koncepce jedna a čísla; za druhé jsou to úvahy v teologických spisech, v nichž se diskutuje povaha jednoty a množství; konečně za třetí teologická pojednání o Trojici, v nichž se řeší otázka, zda a v jakém smyslu lze o Bohu vypovídat numerické termíny.³

V uvedených textech se vyskytují dva vzájemně související přístupy. Společným východiskem obou těchto přístupů je ontologické schéma, jež Tomáš v základních rysech převzal od Aristotela. Připomeňme, že podle této koncepce se veškeré jsoucno dělí do deseti kategorií. První kategorií je jsoucno v základním smyslu, tj. substance (*ens per se*); zbylých devět kategorií jsou jsoucna v odvozeném smyslu, tj. akcidenty (*ens in alio*). Deseti kategoriím jsou pak nadřazeny takzvané transcendentní pojmy, jimiž jsou vedle jsoucna např. pojmy jedno, pravdivé a dobré.⁴

Naznačme nejprve, jak s uvedeným schématem souvisí první přístup. Ten je historicky spjat s Aristotelovým odmítnutím Platónovy nauky, podle níž o sobě existují separované ideje.⁵ Aristotelés a jeho následníci však samostatnou existenci idejí odmítli; bytí o sobě mají pouze konkrétní jednotliviny (substance). Číslo však rozhodně není konkrétní jednotlivina, a tudíž nemůže o sobě existovat. Neexistuje-li však číslo o sobě, tj. není-li substancí, je ho třeba zařadit mezi akciden-

³ Srov. Tomáš (1971, *In Metaph*, IV, lect. 2 – 4; V, lect. 7 – 8; X); Tomáš (1929 – 1947, *In Sent.* 24, 1, 2 – 3); Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 11; 30, 3); Tomáš *QDP* (1965, 9, 7).

⁴ Srov. např. Tomáš (1970 – 1976, *QDV* 1, 1).

⁵ Srov. např. Aristotelés (1957, I, 6).

ty. Mezi akcidenty pak Aristotelés uvádí na prvním místě právě kategorii kvantity, jejímž druhem je číslo. V rámci prvního přístupu budeme proto analyzovat vztah čísla ke kategorii kvantity a k ostatním pojmům, které jsou této kategorii podřazené.

Druhý přístup řeší problematiku čísla tak říkajíc z druhého konce. Nevychází se z kategorie kvantity, ani z ostatních kategorií. Výchoziskem je namísto toho oblast transcendentních pojmů. Klíčovou roli zde pak přirozeně sehrává pojem transcendentní jednoty a s ním související pojem množství.⁶ V rámci druhého přístupu budeme tedy uvažovat o čísle ve vztahu k transcendentnímu jednu a množství.

Tím je současně dána osnova našeho výkladu. Nejprve zaměříme pozornost na vztah čísla ke kategorii kvantity (1. část) a poté poukážeme (2. část) na určité problematické rysy tohoto zařazení. V posledních dvou částech (3. a 4. část) vysvětlíme vztah čísla k transcendentnímu jednu a množství, a tím zároveň naznačíme, jak se lze s danými problémy vyrovnat.

1 Číslo jako druh kvantity

Již jsme naznačili, že kvantita je jeden z akcidentů. Pro tento akcident je charakteristické, že vymezuje pouze materiální, nikoliv však duchovní substanci.⁷ Pouze materiální substance je totiž více či méně rozlehlá, tj. kvantitativní; u duchovní substance nemá naproti tomu o rozlehlosti vůbec smysl hovořit. Co však kvantita jako reálný akcident v substanci působí? Na tuto otázku odpovíme tehdy, když si uvědomíme, v čem se shodují a čím se liší materiální a duchovní substance. Shoda je jistě v tom, že oba druhy substance představují určitý celek. Rozdíl spočívá v tomto: celek materiální substance má části, které jsou uspořádány tak, že jedna část má bytí vedle jiné části; celek duchovní substance naopak takto uspořádané části nemá (je totiž, z hlediska, které nás zde zajímá, jednoduchý). Kvantita tedy přidává celku sub-

⁶ Srov. např. Tomáš (1888 – 1906, *STh.* 30, 3); (1965, *QDP* 9, 7).

⁷ Kvantita je prvním akcidentem materiální substance, každý jiný akcident inheruje ve složené substanci prostřednictvím kvantity. Srov. např. Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 77, 7 ad 2um).

stance určité uspořádání částí. Lze ji proto vymezit jako „řád částí v celku“ (*ordo partium in toto*).⁸

Existují však různé druhy kvantity. Jinými slovy: existují různé způsoby uspořádání částí vedle sebe – různé druhy řádů. Způsob uspořádání částí vedle sebe či druh řádu je určen typem vztahu mezi jednotlivými částmi. Tento vztah může být dvojitý: části vzájemně buď souvisí, nebo nesouvisí. Jestliže souvisí, hovoříme o kvantitě *kontinuální* neboli *spojité* (druhy této kvantity jsou přímka, povrch nebo těleso); jestliže části nesouvisí, jedná se o kvantitu *diskrétní* neboli *nespojitou*.⁹ Diskrétní kvantita pak bývá rovněž nazývána *kategoriálním množstvím*.

Druhový rozdíl dělící kvantitu na kontinuální a diskrétní je tedy souvislost, resp. nesouvislost příslušných částí. Souvislostí či nesouvislostí částí pak míníme toto: části kvantitativního celku vzájemně souvisí právě tehdy, když je konec jedné části totožný se začátkem části druhé; části pak nesouvisí, když konec jedné části totožný se začátkem části druhé není. Není-li konec jedné části totožný se začátkem části druhé, jsou tyto části od sebe materiálně oddělené; naopak jestliže jsou začátky a konce kvantitativních částí totožné, pak nejsou tyto části od sebe materiálně oddělené. Protože se zmíněné dělení týká pouze kontinuální kvantity, kterou jsou vymezeny výhradně materiální substance, nazýváme ho *dělením materiálním*.¹⁰

Z uvedeného je zřejmé, jak jsme již uvedli, že kontinuální je kvantita, jejíž části mezi sebou souvisí a naopak diskrétní je kvantita, jejíž části mezi sebou nesouvisí. Diskrétní kvantita vzniká materiálním rozdělením kontinuálního jsoucna a je dána materiálně oddělenými

⁸ Srov. Tomáš (1888-1906, *STh.* I, 14, 12 ad 1um) – „*De ratione quantitatis est ordo partium.*“; *ScG* 4, 65 – „... *positio, quae est ordo partium in toto, in eius <quantitatis> ratione includitur: est enim quantitas positionem habens.*“ Rozměrná kvantita není uspořádání jakožto nějaký vztah, ale je spíše „základem“ vztahu uspořádání: kvantita je základ vztahu „bytí-vedle-sebe“.

⁹ Tomáš (1965, *QDP* 9, 7) – „... *duas species quantitatis, quae sunt discreta quantitas et continua.*“

¹⁰ Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 30, 3) – „*Est autem duplex divisio. Una materialis, quae fit secundum divisionem continui, et hanc consequitur numerus qui est species quantitatis.*“

jednotkami.¹¹ Naopak negací materiálního rozdělení je vymezeno *kvantitativní jedno* neboli *jedno jako princip čísla*.¹²

Z Tomášových textů jednoznačně nevyplývá, zda pojem diskrétní kvantity považuje nebo nepovažuje za rod jednotlivých čísel (dva, tři, čtyři atd.), tj. zda diskrétní kvantitu ztotožňuje nebo neztotožňuje s číslem jako takovým.¹³ V jeho spisech se totiž na jedné straně vyskytují vyjádření, která nás vedou k tomu, že pojem diskrétní kvantity začneme považovat za bezprostřední rod jednotlivých čísel a že tedy diskrétní kvantitu ztotožníme s číslem jako takovým; na straně druhé, když Tomáš číslo explicitně definuje, zdá se, že číslo jako takové nelze s diskrétní kvantitou ztotožnit a je mu podřazeno.¹⁴

Podívejme se nyní na dvě definice čísla, s nimiž se lze v Tomášových textech setkat. Podle první je číslo „agregát (materiálně oddělených) jednotek“.¹⁵ Podle druhé definice je číslo „<kategoriální> množství změřené jedním“ (*numerus est multitudo mensurata per unum*).¹⁶ Pro obě tyto definice platí, že rodem je množství (respektive materiálně oddělené jednotky), přičemž v první definici je druhovým rozdílem *být agregován*; v druhé *být změřen jedním*.

¹¹ Srov. Tomáš (1888 – 1906, *STh* I, 30, 3) – „... divisionem continui ... consequitur numerus qui est species quantitatis.“

¹² Tomáš (1929 – 1947, *In II Sent.*, 3, 1, 3 ad 1um) – „... unum quod est principium numeri, qui est discreta quantitas, causatus ex divisione materiae vel continui ...“

¹³ Je zajímavé, že obdobná nejasnost zaujala G. Fregeho. Frege se však scholastickými koncepcemi blíže nezabýval. S touto nejasností přišel do styku při recenzování Husserlovy *Filosofie aritmetiky*. Podle některých Husserlových vyjádření je totiž rozsah pojmu *číslo* totožný s pojmem *mnohosti*, tj. diskrétní kvantity, podle jiných je pojem *mnohost* či *diskrétní kvantita* nadřazen pojmu *číslo*. To ukazuje, že se Frege ve své recenzi – byť nepřímým způsobem – v podstatě konfrontoval se scholastickou koncepcí. Srov. Frege (2000, 33 – 34).

¹⁴ Uvedená obtíž týkající se vzájemného vztahu mezi číslem a kvantitativním množstvím (diskrétní kvantitou) nehraje z hlediska našich dalších úvah zásadní roli. V dalším výkladu se proto přikloníme k názoru, že číslo jako takové je podle Tomáše druhem diskrétní kvantity.

¹⁵ Tomáš (1884, *In VII Physic.*, lect. 8) – „... numerus ... est ... aggregatio unitatum ...“

¹⁶ Tomáš (1929 – 1947, *In I Sent.*, 24, 2 obiec. 4) – „... numerus est multitudo mensurata per unum ...“; *In I Sent.*, 24, 3 ad 3um; Tomáš (1888 – 1906, *STh* I, 7, 4; *STh* I, 11, 2); Tomáš (1965, *QDP* 9, 5) aj.

Číslo jako takové se dále dělí na jednotlivá čísla (dvě, tři, čtyři atd.) a je tedy rodem a jednotlivá čísla jeho druhy. Různé druhy čísla jako takového se pak samozřejmě liší druhovými rozdíly. Druhový rozdíl jednotlivých čísel je podle Tomáše dán *poslední jednotkou čísla, která vymezuje jeho druh*.¹⁷ Poslední jednotkou se totiž liší číslo tři od čísla dva, číslo čtyři od čísla tři atd. Z uvedeného vymezení čísla plyne, že kvantitativní jedno není číslo, nýbrž je principem čísla.¹⁸

Protože čísla dva, tři atd. vznikají abstrakčním úkonem rozumu z konkrétního počtu věcí, existují tato čísla pouze jako předmět rozumu. O číslech vzniklých abstrakčním úkonem rozumu hovoří Tomáš jako o číslech v absolutním smyslu, pod tato absolutní čísla pak již spadají konkrétní čísla či počty věcí, např. pod číslo dva spadají dva konkrétní lidé, dva konkrétní berani atd.¹⁹ Konkrétní číslo existuje na rozdíl od čísla absolutního reálně.²⁰

Z uvedeného dělení kategorie kvantity je zřejmé, co je číslo a jaký je jeho vztah k ostatním pojmům v rámci kategorie kvantity. Konkrétní číslo je kategoriální akcident, jehož zvláštností je to, že jeho subjektem není jedna substance, ale soubor více substancí.²¹ Subjektem výroku *Evangelisté jsou čtyři* není pouze jedna konkrétní substance (dejme tomu Jan), ale celý soubor evangelistů – Matouš, Marek, Lukáš a Jan. Konkrétní číslo se tedy vztahuje k danému souboru jako akcident ke svému

¹⁷ Tomáš (1971), *In VIII Metaph.*, lect. 3 (1725) – „... ultima unitas dat numero speciem ...“. Poslední jednotka současně působí jednotu příslušného čísla, neboť právě poslední jednotkou se číslo odlišuje od všech ostatních čísel.

¹⁸ Tomáš (1927), *De instantibus* III – „... unitatem numeri, quam constat non esse numerum ...“; Tomáš však toto tvrzení upřesňuje v (1965, *QDP* 7, 3, 7) – „... per reductionem <est> ... unitas in genere numeri ...“.

¹⁹ Srov. Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 30, 1 ad 4um) – „... numerus est duplex, scilicet numerus simplex vel absolutus, ut duo et tria et quatuor; et numerus qui est in rebus numeratis, ut duo homines et duo equi. Si accipiatur numerus absolute sive abstracte ... sic non est nisi in acceptione intellectus nostri; non enim numerus absolutus a rebus numeratis est nisi in intellectu.“

²⁰ V tomto ohledu lze snad terminologicky rozlišit „počet“ a „číslo“. Počet je počtem něčeho, nějakého souboru věcí, např. počet evangelistů nebo počet lidí v této místnosti. Číslo je pak vyjádřením konkrétního počtu, např. počet evangelistů je (číslo) čtyři nebo počet lidí v této místnosti je (číslo) pět.

²¹ Tomáš (1956, *Quodl.* XI, 1 ad 1um) – „... numerus non est in rebus numeratis sicut in loco, sed sicut accidens in subiecto.“

subjektu, a to takovým způsobem, že je jako kategoriální akcident reálně odlišný od jednotlivých substancí.²² Další zvláštností čísla je patrně to, že existuje, na rozdíl od jiných druhových pojmů, potenciálně nekonečně mnoho různých druhů čísel (2, 3, 4 *in infinitum*).

Necháme-li tyto rozdíly stranou, má číslo tytéž charakteristiky jako ostatní kategoriální akcidenty. Tak jako se každý jiný akcidentální predikát vypovídá o nějaké konkrétní substanci, tak se také číslo vypovídá o nějakém souboru konkrétních substancí.

2 Problém kategoriální kvantity

Výše podaný výklad v sobě skrývá určitou obtíž. V obsahu pojmu číslo jsou totiž zahrnuty všechny pojmy, které jsou mu nadřazené. Mezi ně patří, jak jsme právě viděli, i nespojitá kvantita. Jestliže tedy vypovídáme o nějakém souboru individuí určité číslo, vypovídáme tím o něm i nespojitou neboli diskrétní kvantitu. Musí se tedy jednat o soubor materiálně oddělených jednotek. Když např. říkáme, že evangelisté jsou čtyři, pak tím samozřejmě také říkáme, že Matouš, Marek, Lukáš a Jan jsou materiálně oddělená individua.

Čísla však vypovídáme nejenom o souborech materiálně oddělených věcí, ale také o takových souborech, jejichž prvky nejsou a nemohou být materiálně oddělené. Tak např. hovoříme nejenom o počtu evangelistů, ale také o počtu prvočísel menších než deset, počtu idejí nebo Aristotelových kategorií. Tato skutečnost jistě zasluhuje pozornost, nicméně Tomáš jako teolog věnoval nejvíce pozornosti problematice výpovědi o Bohu. Připomeňme, že podle křesťanské věrouky je Bůh nejenom jeden, ale jednota Boží esence je sdílena třemi osobami – Otcem, Synem a Duchem Svatým. Božské osoby jsou tedy tři. Vypovídáme-li o Božských osobách, že jsou tři, pak tím o nich vypovídáme diskrétní kvantitu a potažmo i materiální rozdělení. Bůh je tedy agregát, který se skládá ze tří materiálně oddělených entit. Tento závěr je však samozřejmě pro každého teologa nepřijatelný.²³

²² Tamt. – „*Praeterea, unus numerus, licet sit in omnibus numeratis sicut unica essentia, non tamen est in qualibet parte; quia non quaelibet pars numeratur eodem numero.*“

²³ Srov. Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 30, 3).

Problematika numerických výpovědí o Bohu vede Tomáše k modifikaci dosud vyložené koncepce.²⁴ Hlavní myšlenka této modifikace pak spočívá v rozlišení kategoriálních a transcendentních pojmů. V našem případě je proto třeba rozlišovat kategoriální (tj. kvantitativní) jedno a množství od transcendentního jedna a množství. Právě posun zájmu od kategoriálních pojmů k pojmům transcendentním otevírá druhý možný přístup k námi sledované problematice.

Východiskem k uchopení problematiky transcendentního jedna a množství nám bude Tomášův výklad vzniku tzv. prvních pojmů v lidském rozumu. Transcendentní pojmy chápe totiž rozum jako první. V rámci svého výkladu rozlišuje Tomáš celkem pět momentů:

Jako první chápe rozum „jsoucno“ (*ens*). Jako druhé „negaci jsoučna“ (*non ens*). Po těchto dvou pojmech následuje jako třetí pojem „rozdělení“ (*divisio*); když totiž postřehneme něco jako jsoučno, chápeme, že toto jsoučno není ono jsoučno, čímž poznáváme, že toto jsoučno je od jiného oddělené (*divisum ab alio*). Za čtvrté následuje pojem „jedno“ (*unum*), nakolik totiž chápeme, že toto jsoučno je o sobě nerozdělené. Za páté chápeme pojem „množství“ (*multitudo*),²⁵ postřehneme-li, že toto jsoučno je oddělené od jiného a každé z nich je o sobě jedno.²⁶

²⁴ Srov. Tomáš (1929 – 1947, *In I Sent.*, 24, 1, 2 – 3); Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 30, 3) (*Utrum termini numerales ponant aliquid in divinis*); Tomáš (1965, *QDP* 9, 7) (*Quomodo termini numerales praedicentur de divinis personis, utrum scilicet positive vel remotive tantum.*).

²⁵ Originálním přínosem Tomášova myšlení o Jednu a množství je to, že „Množství“ považoval za jeden z transcendentních pojmů. Srov.: Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 50, 3 ad 1um) – „... *multitudo est de transcendentibus ...*“. K Tomášově koncepci množství srov. Tallon (1963, 267 – 292); též Aertsen (1996, 223 – 231). Tomášovy úvahy o množství jako transcendentálii se vyskytují převážně v teologickém kontextu nauky o Boží Trojici. Bůh je podle křesťanské věrouky nejenom v nejvyšší míře jeden, ale tato jednota Boží esence je sdílena třemi osobami – Otcem, Synem a Duchem Svátým. V Bohu je tedy množství a právě tento aspekt křesťanské věrouky vysvětluje Tomáš pomocí pojmu transcendentního množství.

²⁶ Tomáš (1965, *QDP* 9, 7 ad 15um) – „... *primum enim quod in intellectum cadit, est ens; secundum vero est negatio entis; ex his autem duobus sequitur tertio intellectus divisionis (ex hoc enim quod aliquid intelligitur ens, et intelligitur non esse hoc ens, sequitur in intellectu quod sit divisum ab eo); quarto autem sequitur in intellectu ratio unius, prout scilicet intelligitur hoc ens non esse in se divisum; quinto autem sequitur intellectus multitudinis, prout scilicet hoc ens intelligitur divisum ab alio, et utrumque ipsorum esse in se unum.*“

Z textu lze odvodit vzájemný vztah mezi pojmy jsoucno, jedno a množství. Když totiž chápeme jsoucno a jeho negaci, postřehujeme rozdělení. Rozdělení lze pak chápat jako kritérium, jehož pomocí lze právě jsoucno rozdělit na jedno a množství.²⁷ Jedno se totiž vymezuje jako jsoucno nerozdělené, množství naopak jako jsoucno rozdělené, tj. množství zahrnuje vzájemně oddělená jsoucna, z nichž je každé o sobě jedno.

Povšimněme si nyní důležité podobnosti. Právě uvedený protiklad mezi jedním a množstvím má v určitém ohledu tytéž rysy jako protiklad mezi kontinuální a diskrétní kvantitou. V obou případech vzniká totiž tento protiklad díky pojmu rozdělení: jsoucno je buď nerozdělené, nebo rozdělené; podobně kvantita je rovněž buď nerozdělená, nebo rozdělená. Mezi rozdělením, s nímž pracujeme na úrovni jsoucna (tj. prvních či transcendentních pojmů) a rozdělením, s nímž pracujeme na úrovni kvantity, však existuje důležitý rozdíl. Dělíme-li na úrovni jsoucna, jedná se o tzv. *dělení formální*; dělíme-li na úrovni kvantity, jde nám o již známé dělení materiální. Dělíme-li formálně, pak pouze postřehujeme, že toto jsoucno je odděleno od jiného. Postřehneme tedy, že toto jsoucno není totožné se jsoucnem jiným. Dělíme-li naopak materiálně, postřehujeme, že konec jedné části není totožný se začátkem části druhé.²⁸

Vztah mezi formálním dělením a dělením materiálním tak připomíná vztah rodu a druhu. Zatímco v případě formálního dělení zůstává nevymezeno to, v jakém smyslu není jsoucno totožné se jsouc-

Quantumcumque enim aliqua intelligantur divisa, non intelligitur multitudo, nisi quodlibet divisorum intelligatur esse unum. Et sic etiam patet quod non erit circulus in definitione unius et multitudinis.“ J. Aertsen se domnívá, že Tomášův výklad geneze prvních pojmů vyžaduje určité doplnění, konkrétně přechod od negace jsoucna k pojmu rozdělení je pochopitelný pouze tehdy, když vezmeme v úvahu transcendentní pojmy *res* a *aliquid*. Srov. Aertsen (1996, 221 – 223).

²⁷ Srov. Tomáš (1888 – 1906, *STh*. I, 11, 1 ad 2um).

²⁸ Tomáš (1888 – 1906, *STh*. 30, 3) – „*Est autem duplex divisio. Una materialis, quae fit secundum divisionem continui, et hanc consequitur numerus qui est species quantitatis. Unde talis numerus non est nisi in rebus materialibus habentibus quantitatem. Alia est divisio formalis, quae fit per oppositas vel diversas formas, et hanc divisionem sequitur multitudo quae non est in aliquo genere, sed est de transcendentibus, secundum quod ens dividitur per unum et multa. Et talem multitudinem solam contingit esse in rebus immaterialibus.*“

nem jiným, v případě dělení materiálního se jedná o totožnost konce jedné části a začátku části druhé.

Jelikož rozlišujeme mezi materiálním a formálním dělením, je třeba rozlišovat i mezi množstvím, které příslušným dělením vzniká. Množství, které vzniká materiálním dělením, se nazývá, jak již víme, *kategoriální* či *kvantitativní množství*; množství, které vzniká dělením formálním, se nazývá *množství transcendentní*.²⁹ Zdá se, že by uvedené rozlišení mohlo významně přispět k řešení problému počtu nemateriálních entit (kategorií, čísel, andělů, Božských osob). Zdá se totiž, že číslo lze vypovídat jak o množství kvantitativním, tak o množství transcendentním. Vypovídáme-li nějaké číslo o materiálních předmětech, pak tím vypovídáme i materiální rozdělení; vypovídáme-li číslo o množství transcendentním, vypovídáme tím pouze rozdělení formální.

3 Lze číslo vypovídat o transcendentním množství?

Rozlišení mezi transcendentním a kategoriálním (kvantitativním) množstvím však naši problematiku definitivně neřeší. Nadále totiž platí, že k obsahu pojmu číslo patří i pojem diskrétní kvantity, a tím i materiální rozdělení. Vypovíme-li o transcendentním množství nějaké číslo, pak tím materiálně nerozdělené množství charakterizujeme jako materiálně rozdělené. Některé známky pojmu transcendentního množství tedy odporují známkám, které spojujeme s číslem. Jestliže např. říkáme, že Aristotelových kategorií je deset, pak je to podobně sporná výpověď jako když říkáme, že kruh má čtyři strany.

Tomáš by na uvedený problém snad mohl reagovat s tím, že transcendentní množství nelze ve vlastním slova smyslu charakterizovat pomocí číselných predikátů. Vypovídáme-li o transcendentním množství číselný predikát, pak je to, jako když říkáme, že se Bůh hněvá nebo anděl pláče. Výpovědi tohoto druhu sice mnohdy činíme, nicméně si současně uvědomujeme, že se jedná o pouhé metafory. Je však charakterizování transcendentního množství pomocí numerického predikátu stejně tak metaforické jako vymezení duchovních bytostí pomocí predikátů zloby nebo smutku? Kladná odpověď na tuto

²⁹ Srov. Tomáš (1888 - 1906, *STh*. I, 30, 3).

otázku snad může vyvolat určitý ohlas mezi důslednými zastánci negativní teologie, problematická se nicméně jeví především z hlediska naší běžné početní praxe. Stěží lze totiž akceptovat, že výpověď o počtu Aristotelových kategorií nebo o počtu prvočísel menších než deset je pouhou metaforou.

Tomáš by se však na vzniklý problém mohl podívat i z jiného hlediska. Mohl by totiž odmítnout, že číslo je druh kategoriální kvantity. Pak by číslo nebylo kategoriální množství změřené kvantitativním jednem, ale transcendentní množství změřené transcendentním jednem. To by samozřejmě umožnilo pomocí čísla charakterizovat nejenom transcendentní, ale i kvantitativní množství. Kvantitativní množství totiž lze, jak jsme výše ukázali, získat určitou specifikací množství transcendentního.

Ačkoli se toto řešení zdá být po mnoha stránkách přijatelnější, má velmi nepříjemný důsledek. Jako domeček z karet se totiž rozpadne celá dosavadní koncepce čísla jako akcidentu. V důsledku bychom se tedy na hony vzdálili empiricky zaměřenému aristotelismu. Dosavadní úvahy o čísle jako druhu kvantity by proto nepostačilo korigovat, ale v podstatném slova smyslu odmítnout.

Snad právě sympatie k Aristotelovým empirickým východiskům vedla Tomáše k tomu, že hájil méně intuitivní řešení první. Nadále tedy hájil, že číslo lze ve vlastním slova smyslu vypovídat pouze o kvantitativním množství a nikoli o množství transcendentním.

Přimkneme-li se však tímto způsobem k aristotelismu, musíme vysvětlit fakt, že běžně počítáme nekvantitativní, tj. nemateriálně rozdělená množství. Vždyť návrh, podle kterého by výrok o počtu Aristotelových kategorií byl pouhou metaforou, zní přinejmenším podivně. Asi stěží budeme přesvědčovat např. historika filosofie, že jeho výpovědi o počtu kategorií či o počtu řešení nějakého problému jsou pouhými metaforami.

Naznačené obtíže si Tomáš pravděpodobně uvědomil, i když nepodal v dané záležitosti žádný systematický výklad. Z jeho textů lze nicméně rekonstruovat řešení, jehož východiskem je nauka o různých typech vypovídání.³⁰ Je totiž známo, že rozlišil tři typy predikace: predikaci jednoznačnou (ve vlastním slova smyslu), predikaci napros-

³⁰ Srov. Tomáš (1888 – 1906, *STh.* I, 30, 3).

to víceznačnou (tj. metaforu) a konečně predikaci víceznačnou po určité stránce (tj. analogii). Výše jsme naznačili, že jednoznačná predikace numerických termínů o transcendentním množství není s Tomášovou koncepcí slučitelná a dále jsme zpochybnili i to, že by se numerické termíny mohly o transcendentním množství vypovídat naprosto víceznačně, tj. metaforicky. Tomášovy úvahy tak nabízejí jediné řešení: numerické termíny se vypovídají o transcendentním množství analogicky. To znamená, že číselný predikát má sice odlišný význam, jestliže je aplikován na transcendentní množství, nicméně mezi tímto významem a významem v případě jeho aplikace na množství kvantitativní existuje vztah určité podobnosti. Výpovědi o počtu kategorií či o počtu prvočísel, by tedy neměly být ani jednoznačné ani naprosto víceznačné (metafory), ale analogické.

Nyní se již můžeme s porozuměním obrátit k Tomášovu řešení problému numerických výpovědí o Bohu. Podle Tomáše není a nemůže být žádná numerická (ale i jakákoli jiná) výpověď o Bohu jednoznačná, nýbrž se musí jednat buď o metaforu, nebo o analogii.³¹ Vypovídáme-li číslo o Bohu metaforicky, pak na Boha přenášíme materiální rozdělení jednotlivých osob.³² Tímto způsobem chápe i vyjadřuje trojjedinost Boží např. výtvarný umělec. Jednotlivé osoby Boží totiž nemůže znázornit jinak než jako materiálně oddělené. Výpovědi, z nichž je patrné, že Bůh se „skládá“ ze třech materiálně oddělených entit tak mají podobný charakter jako výpovědi, v nichž Boha charakterizujeme jako velikého, rozzlobeného atd. Na rozdíl od umělce si je spekulativní teolog jistě vědom toho, že Bůh není trojice materiálně oddělených entit, a proto když připisuje Bohu numerický predikát,

³¹ Obecnou nauku o způsobu vypovídání o Bohu lze nalézt v: Tomáš (1888 – 1906, *STh*. I, 13).

³² Tomášovu koncepci numerických výpovědí o Bohu lze vyvodit z: (1888 – 1906, *STh*. I, 30, 3) – „*Nos autem dicimus quod termini numerales, secundum quod veniunt in praedicationem divinarum, non sumuntur a numero qui est species quantitatis; quia sic de deo non dicerentur nisi metaphorice, sicut et aliae proprietates corporalium, sicut latitudo, longitudo, et similia, sed sumuntur a multitudinem secundum quod est transcendens. Multitudo autem sic accepta hoc modo se habet ad multa de quibus praedicatur, sicut unum quod convertitur cum ente ad ens. Huiusmodi autem unum, sicut supra dictum est, cum de dei unitate ageretur, non addit aliquid supra ens nisi negationem divisionis tantum, unum enim significat ens indivisum. Et ideo de quocumque dicatur unum, significatur illa res indivisa, sicut unum dictum de homine, significat naturam vel substantiam hominis non divisam.*“

nevymezuje kvantitativní, ale transcendentní množství. Výpověď teologa tedy musí mít poněkud jiný charakter než výpověď umělcova. Nejedná se o metaforu, ale o analogii a taková výpověď má podobnou povahu jako výroky o Boží dobrotě, spravedlnosti atd.

4 Problém míry

Tím, že jsme rozlišili jednoznačnou numerickou výpověď od výpovědi analogické, jsme náš problém vyřešili pouze částečně. Nadále se zdá poněkud podezřelé, že určité číslo vypoovídáme v jiném smyslu o kvantitativním množství a v jiném smyslu o množství transcendentním. Zdá se tedy pochybné, že bychom čtyřku vypoovídali v jiném smyslu o počtu evangelistů, než např. o množství Kantových kategorií. Právě toto podezření by pak mohlo vést protivníka Tomášovy koncepce k tomu, že bude nadále trvat na tom, že číslo nepatří do kategorie kvantitativní a v důsledku toho není vůbec akcidentem. V Tomášových textech však nalezneme další úvahy, které by měly potvrdit, že ztotožnění čísla s akcidentem je oprávněné.

Jak již víme, Tomáš definuje číslo jako množství, které je změřené jedním. Z našeho hlediska je na tomto vymezení zajímavý druhový rozdíl *být změřen jedním*. Jestliže se množství skutečně měří jedním, pak je zřejmé, že s jedním musí být určitým způsobem spojena i možnost měřit, tj. míra. Sledujme proto nyní diskusi, jejímž tématem byla právě míra, a do níž Tomáš významným způsobem zasáhl. K diskusi dal podnět již Aristotelés a později se do ní zapojili jeho arabští komentátoři Avicenna a Averroes, na které pak navázal i Tomáš. Aristotelův text, který vzbudil pozornost, nalezneme v *Metafyzice*. Říká se zde:

... být jedno je ... být nedělitelný, to je jako toto zde ... zvláště to však znamená být první mírou (metron) každého rodu, především kvantitativní. Neboť odtud význam míry přešel na ostatní <rody>. Míra je totiž prostředkem, aby se poznala kvantita. Kvantita však jako kvantita poznává se buď jednotkou (hen) nebo počtem (arithmos), každý počet však <se poznává> jednotkou. A tak každá kvantita jako taková poznává se jednotkou, a to, čím se kvantita nejprve poznává, je jednotka o sobě (auto hen). Proto jednotka je principem počtu, pokud je počtem.³³

³³ Aristotelés (1957, 1052b 16 – 25), překlad A. Kříž, Praha: Rezek 2003.

V uvedeném textu se Aristotelés zamýšlí nad významem termínu *jedno*. Jedno je v prvé řadě něco nedělitelného. Vedle nedělitelnosti má však podle Aristotela jedno i zvláštní či propriovou vlastnost *být první mírou*. Jedno jakožto nedělitelnost či nerozdělenost jsoucna se vyskytuje v každém rodě, primárně však v kategorii substance; podobně se v každém rodě vyskytuje i jedno jakožto míra, na rozdíl od nerozdělenosti se ale míra vyskytuje primárně v kategorii kvantity. Jedno jakožto míra je totiž prostředkem, aby se poznala kvantita.³⁴

Zdá se tedy, že nerozdělenost a míra se shodují v tom, že se obě vlastnosti vyskytují v každé kategorii, liší se pak tím, že nerozdělenost se primárně vyskytuje v kategorii substance, míra naproti tomu v kategorii kvantity. Na první pohled tedy není mezi oběma vlastnostmi podstatný rozdíl. Obě by tak měly hrát tutéž logickou roli. Jaká by však tato role měla být? Vyjdeme-li z pojmu nerozdělenosti, pak by nerozdělenost i míra měly být transcendentními pojmy. Ve prospěch této interpretační hypotézy by snad mohlo svědčit to, že se oba pojmy vyskytují ve všech kategoriích a dále především to, že nerozdělenost byla později tradičně řazena mezi transcendentní pojmy. Vyjdeme-li naopak z pojmu míry, který je propriovou vlastností, tj. akcidentem, pak by nerozdělenost i míra měly být akcidenty. Z Aristotelových úvah jednoznačně nevyplývá, které z uvedených hypotéz bychom měli dát přednost. Ať už však dáme přednost kterékoli z nich, vždy se setře rozdíl mezi transcendentním jedním a jedním kvantitativním.

Na Aristotelovu koncepci navazuje v námi sledovaném ohledu Avicenna.³⁵ Avicenna se kloní k druhé možnosti. Jedno totiž podle jeho názoru přidává jsoucnu pozitivní akcidentální vymezení, tj. jedno musí mít akcidentální bytí.³⁶ Je-li však jedno akcidentem, je zcela přirozeně akcidentem i nerozdělenost a míra.³⁷ S Avicennovým řešením

³⁴ Tomáš (1971, 1952) – „... *id quod est per se unum ...sit mensura qua cognoscitur res ...*“

³⁵ Srov. Shaughnessy (1960, 665 – 679); Houser (120 – 198).

³⁶ Avicenna (1977, 121) – „*Certitudo unitatis est intentio accidentis ...*“.

³⁷ Výsledky moderních bádání však ukazují, že Averroův (potažmo i Tomášův) výklad Avicennova pojetí jedna není zcela správný – srov. Houser (1980, 120 – 198); Shaughnessy (1960, 665 – 679); Aertsen (1996, 213 – 215). Avicenna podle těchto badatelů ve skutečnosti neztotožnil Jedno konvertibilní se jsoucnem s jedním jako principem čísla.

problematiky jedna se pokusil kriticky vypořádat Averroes, podle kterého je ztotožnění jedna s akcidentem přijatelné pouze částečně.³⁸ Je jistě oprávněné, pokud uvažujeme o kvantitativním jednu, pomýlené však v případě jedna transcendentního. Podle Averroa je proto třeba rozlišit dva druhy jednoty: jednotu transcendentní a jednotu kvantitativní. Kvantitativní jedno je kategoriální akcident a přidává tedy jsoucnu reálné akcidentální vymezení, transcendentní jedno naproti tomu jsoucnu žádné akcidentální vymezení nepřidává, ale pouze nejuje jeho vnitřní rozdělení.³⁹

I Tomáš uznal potřebu rozlišovat mezi kvantitativním jednem a jednem transcendentním.⁴⁰ Na rozdíl od Averroa však blíže upřesnil, v čem spočívá povaha kvantitativního jedna. Kvantitativní jedno je podle jeho soudu kategoriální akcident, který má povahu míry (*rationem mensurae*).⁴¹ Tomáš se tak vrací k Aristotelovu názoru, podle kterého je s jedním spojena i vlastnost *být mírou*. Na rozdíl od Aristotela však tuto vlastnost explicitně připisuje kvantitativnímu jednu. Inspiřuje se tak Averroovým rozlišením dvou typů jednoty, z nichž jedna je kategoriálním akcidentem a druhá transcendentní vlastností jsoucná jakožto jsoucná.

Nyní již můžeme s náležitým porozuměním sledovat Tomášovo řešení uvedeného problému. Je skutečně třeba zastávat názor, že s transcendentním množstvím spojujeme příslušný číselný údaj pouze v analogickém smyslu? Není snad tento poněkud podivný závěr pouze důsledkem Tomášova lpění na recepci Aristotelova ontologického schématu? Právě úvahy o míře lze považovat za věčný argument, je-

³⁸ Averroes (1562 – 1574, IV comm. 3, fol 67 B; D-E) – „*Avicenna autem peccavit multum in hoc, quod existimavit, quod unum et ens significant dispositiones additas essentiae rei ... Et etiam, quia existimavit, quod unum dictum de omnibus praedicamentis, est illud unum quod est principium numerorum. Numerus autem est accidens. Unde opinatus fuit iste, quod hoc nomen unum significat accidens in entibus*. Srov. de Libera (1994, 141 – 179).

³⁹ Srov. Averroes (1562 – 1574, IV comm.3, fol 67 F-G); srov. též Houser (1980, 237 – 239).

⁴⁰ Tomáš (1929 – 1947, In I Sent., 24, 3) – „... Aristotelés et Averroes, dicunt, quod unum et multa quae dividunt ens, non sunt idem cum uno quod est species quantitatis. Et hoc rationabile est.“

⁴¹ Tomáš (1929 – 1947, In I Sent. 24, 3) – „... unum, secundum quod est principium numeri, ponit aliquid additum ad esse, scilicet esse mensurae, cujus ratio primo invenitur in unitate, et deinde consequenter in aliis numeris et deinceps in quantitibus continuis ...“

hož pomocí lze takovéto poněkud problematické stanovisko podpořit. Platí-li skutečně definice, podle níž je číslo množství, které je změřené jednem, pak by s jednem měla být spojena právě míra. Jestliže měříme kvantitativní množství, nestojí před námi žádná obtíž: pomocí kvantitativního jedna měříme kvantitativní množství, jež se skládá z kvantitativních jednotek. Je zde tak splněn vcelku přirozený požadavek, podle něž by měla být míra homogenní s měřeným.⁴² Tento požadavek však není splněn tehdy, když vypovídáme číslo o množství transcendentním. Kvantitativní jedno, jímž měříme, není jistě stejného druhu jako jedno, které ustavuje příslušné transcendentní množství. Z tohoto důvodu nelze transcendentní množství v pravém slova smyslu měřit, a nelze o něm proto číslo ve vlastním slova smyslu ani vypovídat. Když to přesto činíme, musíme si uvědomit, že naše výpověď nemůže být jednoznačná, ale je analogická či pouze metaforická.⁴³

*Filosofický ústav
Akademie věd České republiky
Jilská 1
110 00 Praha 1
davidsvoboda@sovice.sk
Prokop.Sousedik@seznam.cz*

*Katolická teologická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Tháškurova 3
160 00 Praha 6*

References

- AERTSEN, J. A. (1996): *Medieval Philosophy and the Transcendentals – The Case of Thomas Aquinas*. Leiden, New York, Koeln.
 ARISTOTELÉS (1957): *Metaphysica*. Jaeger, W. (ed.), Oxford.
 AVERROES (1562 – 1574): *Aristotelis Opera cum Averrois commentariis*. Vol. 10, Venedig repr. Frankfurt 1962.
 AVICENNA (1977): *Liber de Philosophia prima sive Scientia divina*. I-IV. (ed. Van Riet, S.), Louvain/Leden.
 BODEWIG, L. (1935): Zahl und Kontinuum in der Philosophie des hl. Thomas. In: *Divus Thomas* 13.

⁴² Srov. Tomáš (1971, *In X Metaph.*, lect. 2 (1954)) – „... mensura, semper debet esse ... ejusdem naturae vel mensurae cum mensurato ...“.

⁴³ Srov. Tomáš (1888 – 1906, *STh. I.*, 30, 3).

- DE LIBERA, A. (1994): D'Avicenne à Averroès, et retour. Sur les sources arabes de la théorie scolastique de l'un transcendantal. *Arabic Sciences and Philosophy* 4, 141 – 179.
- FREGE, G. (2000): Recenze Husserlovy filosofie aritmetiky. In: Fiala, J. (ed.): *Analytická filosofie. Druhá částanka*. Plzeň.
- HOUSER, R. E. (1980): *Thomas Aquinas on Transcendental Unity: Scholastic and Aristotelian Predecessors*. Diss. University of Toronto.
- MERCIER, D. E. (1901): L'unité et le nombre d'après Saint Thomas. *Revue Nèosc. de Philos.* 8, 258 – 275.
- OEING - HANHOFF, L. (1953): *Ens et unum convertuntur. Stellung und Gehalt des Grundsatzes in der Philosophie des hl. Thomas von Aquin*. Muenster, 132 – 140.
- SHAUGHNESSY, T. O. (1960): *St. Thomas and Avicenna on the Nature of the One*. *Gregorianum* 41, 665 – 679.
- TALLON, H. J. (1963): Does Thomism Neglect Multitude? *The New Scholasticism* 37, 267 – 292.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1971): *In Metaph.: Sententia super Metaphysicam*. M. R. Cathala – R. M. Spiazzi (eds.), Turin.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1929 – 1947): *In Sent.: Scriptum super libros Sententiarum*. P. Mandonnet – M. F. Moos (eds.), Paris.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1888 – 1906): *STh.: Summa theologiae. Opera Omnia IV-XII* (ed. Leon.), Romae.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1965): QDP: De potentia. In: Pession, P. M. (ed.): *Quaestiones disputatae II*. Turin.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1970 – 1976): QDV: Quaestiones disputatae de veritate. *Opera Omnia XXII*, 1 – 3 (ed. Leon.). Romae.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1884): *In Phys.: Sententia super Physicam. Opera Omnia II* (ed. Leon.). Romae.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1927): De instantibus. In: Mandonnet, P. (ed.): *Opuscula omnia*, vol. 4. Paris: Lethielleux.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1956): *Quod.: Quaestiones de quodlibet I-XII*. R. M. Spiazzi (ed.). Turin.